

CEAUŞESCU-KORSZAK GAZDASÁGA

Gazdasági fejlettség a korszak kezdetén

Elemzésünk alapja olyan nemzetközi összehasonlító módszer, amely lehetővé teszi a szocialista és tőkés országok viszonylag széles körű egybevetését.¹ Alapelve, hogy adott időpontban a gazdasági fejlettség meghatározott szintjéhez nemzetközi átlagban meghatározott nagyságú naturális mutatók tartoznak.

Az így számított korrigált bruttó hazai termék/fő mutató alapján Románia helye az országok sorrendjében a következőképpen alakult. A 33 legnagyobb értékkel rendelkező ország között 1960-ban és 1970-ben egyaránt a 31. 1980-ban a 29. helyen állt. A román mutató az Egyesült Államokat 100-nak véve, 1960-ban és 1970-ben 14,0; 1980-ban 21,3.

Az 1980. évi összehasonlító adatokból kitűnik, hogy a romániai gazdasági fejlettségi szintmutató az osztrákhöz képest 35,2 százalék, a magyarországihoz viszonyítva 67,1 százalék. Ebben az évben az európai országok sorrendjében csak Portugália állt Románia mögött. A hetvenes évtizedben a román fejlődési ütemet csak Bulgáriáé előzi meg. Hasonló eredményt kapunk, ha összehasonlítjuk az itt használt módszert a vásárlóerő-paritást alkalmazó számítással. (1. táblázat). Románia 1980-ban Jugoszláviához hasonló szinten állt, és egyharmados lemaradásban volt Bulgáriához képest.

A többi szocialista országhoz hasonlóan Romániára is jellemző, hogy a folyó termelő- és személyes fogyasztás színvonalának jellemzésére szolgáló „flow” szintet vizsgálva kedvezőbb helyen áll, mint a felhalmozott termelési és személyes anyagi gazdagság (vagyon), azaz a „stock”

1. táblázat

*A gazdasági fejlettségi szint összehasonlítása a korrigált
GDP/fő mutató alapján*

Országok	1960	1970	1980	1983 ¹	1980 ²
Románia	100	100	100	100	100
NDK	251	279	215	227	220
Csehszlovákia	248	250	199	187	177
Magyarország	151	164	149	138	164
Bulgária	122	129	140	146	132
Lengyelország	148	150	128	102	139
Jugoszlávia	97	107	103	-	98
USA	714	714	469	437	
Ausztria	271	321	284	270	
Spanyolország	118	171	166	156	
Görögország	100	129	128	116	
Portugália	100	114	92	88	

¹ 1981–1983 között az 1980. évi korrigált GDP/fő értékek az országok által összehasonlító áron kifejezett, hivatalosan közölt növekedési ütemmel (a szocialista országok esetében a nemzeti jövedelem/fő növekedési ütemmel) lettek továbbvezetve. Ily módon tehát az 1983. évi összehasonlító adatokat fenntartással kell kezelni.

² GDP/fő, vásárlóerőparitás alapján

Forrás: *Eastern European Economies: Slow Growth in the 1980s*. Vol. 1. Joint Economic Committee: Congress of the United States, 1986.

szint tekintetében. 1980-ban a „flow” mutató szerint a 26., a „stock” szerint a 32. helyen állt. A kettő között abszolút értékben is igen nagy, 45,1 százalékos különbség volt. Figyelemre méltó, hogy a „flow” és a „stock” mutatók abszolút értékeinek hányadosa Romániánál a legmagasabb: 1980-ban 1,82; az utána következő Lengyelországnál és Jugoszláviánál 1,52; Bulgáriánál 1,37; Csehszlovákiánál 1,35; Magyarországnál 1,31; az NDK-nál 1,28. Alacsonyabb fejlettségi szinten – ezen belül különösen a szocialista országokban – folyó termelő fogyasztás szintje jelentősen elszakad a felhalmozott termelési és személyes anyagi gazdagság szintjétől. Románia esetében

különösen nagyra növelte ezt az eltérést a magas növekedési ütem erőltetése valamint az anyag- és energiaigényes termelési struktúra létrehozása.

1980-ban a „flow” mutatók közül kiugróan magas például a cement, acél és energia felhasználása, az áruszállítás, ugyanakkor igen alacsony szinten áll a lakosság kalóriaelfogyasztása és néhány más adat, például a nyomdaiparban és az újságy nyomtatásban felhasznált papír, továbbá a háztartásokban felhasznált elektromos energia fajlagos mennyisége. (A papír és az elektromos energia fogyasztását a nyolcvanas évek folyamán mintegy harmadával csökkentették. A belföldi szállítási teljesítmény 3 százalékkal csökkent.)

Az általánosan alacsony „stock” szinten belül viszonylag magas értéket mutatnak egyes egészségügyi mutatók (1000 lakosra jutó kórházi ágyak és orvosok száma). Viszonylag alacsony viszont a mezőgazdaságban, illetve a szolgáltatások területén foglalkoztatottak részaránya, a lakosság számához viszonyított telefon-, szilárd burkolatú út- és autópálya-ellátottság, a vezetékes vízzel és WC-vel felszerelt lakások aránya.

A természetes mutató-készlet szóródása összhangban van a fejlettségi szint átlagával. Míg 1970-ben a relatív szórásmutató 0,564 volt, 1980-ban már 45 ország között a legmagasabb, 0,988. A hetvenes évtizedben tehát nagy mértékben nőtt a Romániát jellemző természetes mutatókészlet belső szóródása. Belső inhomogenitása, kiegyensúlyozatlansága az országot jellemző tényezővé vált. Ha az 1980-as romániai relatív szórásmutatót 100-nak vesszük, Bulgária értéke 97, Lengyelországé 82, Csehszlovákiáé 67, Jugoszláviáé 63, az NDK-é 59, Magyarországé 51. Magyarországot és Jugoszláviát – gazdaságuk fejlettségi szintjéhez viszonyítva – kiegyensúlyozottabb természetes mutatókészlet jellemzi. Románia – továbbá Bulgária és Lengyelország – magas szórásmutatója azt jelzi, hogy a gazdasági fejlettség viszonylag alacsony szintjén egyes területek fejlesztése más területekéhez viszonyítva, azok rovására, jelentős mértékben előreszalad.

A modernizáció felfelé ívelő szakaszában – különösen Kelet-Európában – általános jelenség a létrehozott új érték mind nagyobb hányadának felhalmozása. Romániában ez a folyamat nagyon alacsony szintről, nagyon lassan indult be a háború után, de a hetvenes évek végére minden más országon túltett. A nyolcvanas évek elején a gazdasági krízis egyik fontos összetevője lett ez a beruházási hajszá. Az évtized folyamán mintegy 30 százalékos volt a felhalmozási arány. A „termelést a termelésért” szemlélet tartósan háttérbe szorította a lakossági szükségleteket. (2. táblázat)

2. táblázat

A fogyasztás és felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemben (%)

	1951-55	1956-60	1960-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85
Fogyasztás	82,4	84,0	75,7	71,2	65,9	63,7	72,1
Felhalmozás	17,6	16,0	24,3	28,8	34,1	36,3	27,9

Forrás: Anuarul Statistic, 1985. 49.o.

A gazdasági szerkezet átalakulása

A háború után Románia termelési és főleg foglalkoztatási struktúráját tekintve agrárország volt, jelentős kitermelőiparral. 1950-ben a mezőgazdaságban talált munkát a foglalkoztatottak 74, az iparban 12 százaléka. Csak Bulgária állt ennél alacsonyabb iparosodottsági fokon Kelet-Európában.

A román iparosítás viszonylag gyors volt, ha a termelés ágazati megoszlását tekintjük, viszont lassú a foglalkoztatási struktúra átalakításában. (3. táblázat)

Az iparosítási politika a hatvanas évek végéig elsősorban nem a foglalkoztatásváltást szolgálta. A mezőgazda-

3. táblázat

A román gazdaság ágazati szerkezetének néhány tétele (%)

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Az álló- alapokból termelő ¹	53,2	56,0	55,7	58,6	64,4/61,8	68,6	72,0	74,2
ipar+ építőipar	20,5	26,4	29,7	34,2	40,1/38,6	45,1	48,4	49,8
A foglalkoz- tatottakból termelő	91,3	91,5	91,8	89,6	88,8	87,3	86,5	85,7
ipar+ építőipar	14,2	16,3	20,0	25,5	30,8	38,7	43,8	43,9
mező- gazdaság + erdő- gazdálkodás	74,3	70,0	65,6	46,7	49,3	38,1	29,8	29,0

¹ Kereskedelem nélkül.

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986.

sági foglalkoztatás aránya Bulgáriában 1965-ben csökkent 50 százalékra, Romániában csak 1970-ben. Az ipari foglalkoztatottak aránya Bulgáriában 1973-ban haladta meg a mezőgazdaságban foglalkoztatottakét, Romániában csak 1979-ben. A kelet-európai országok közül Romániában indult meg legkésőbb a munkaerő-felszívó iparosítás, akkor viszont igen gyorsan zajlott. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak részarányát világviszonylatban is kiemelkedő sebességgel, tíz év alatt csökkentették 50-ről 30 százalékra.

A román beruházási politika a termelő ágazatokat részesítette előnyben. A KGST-n belül 1970 óta itt a legmagasabb a termelő ágazatok részaránya az állóalapokból, az iparé pedig már a hatvanas évek közepe óta itt a legmagasabb.

Az iparfejlesztés az ötvenes években az olajiparra, a hatvanas években a kohászatra és a vegyiparra, a következő évtizedben a gépgyártásra koncentrált. A textil- és

ruházati ipar is jelentősen növelte részesedését és már a hatvanas évek végén jelentős exportot bonyolított le. A gyors növekedés ellenére, 1980-ig alacsony maradt az elektromos energiatermelés, a fűtőanyagipar, az üveg- és az élelmiszeripar termelési részaránya. A nyolcvanas évek elején éppen ezek a termékek hiányoztak leginkább. Ekkor viszonylag kevés eredménnyel járt a lemaradt ágazatok felhozására tett kísérlet.

Kiemelkedő szerep jutott a termelőeszköz-gyártásnak. A romániai iparfejlesztés a hetvenes évektől egyre inkább hazai gépekre támaszkodott. Növekedett ugyan a gépexport, főleg a szocialista és fejlődő országokba, a termeléshez viszonyított aránya viszont csökkent. Alulfejtett a háztartási gépek gyártása, ami általában hazai piacra szánt, alacsony műszaki színvonalú termékeket produkál.

A mezőgazdasági termelés viszonylag magas aránya mellett feltűnően alacsony az élelmiszeripar termelése. Részaránya az ipari termelésen belül az európai KGST tagországok közül 1970-ben még harmadik volt, az évtized folyamán azonban az utolsó helyre csúszott. Az élelmiszerexport a feldolgozatlan gabona és hús szintjén maradt. A hetvenes években az egész mezőgazdaság exportrészaránya csökkent, a hazai fogyasztó számára pedig nem tartották érdemesnek növelni az élelmiszerek feldolgozottsági fokát.

Az ipar-centrikus gazdaságfejlesztéshez igazodott az oktatási rendszer is. A középiskolák között az ipari szakiskolába járók aránya az 1975/76-os tanévben még 45 százalék volt, a reál-humán gimnáziumokba járóké pedig 40 százalék. Az 1981/82-es tanévre ezek az arányok 71, illetve 9,5 százalékra módosultak. A műszaki egyetemi hallgatók részaránya 46 százalékról 64 százalékra nőtt, s ezzel párhuzamosan erőteljesen csökkent a tanárképzés, a művészeti és közgazdasági hallgatók aránya.

A modernizációs politikában egyre hátrébb szorult az infrastruktúra és a lakossági szolgáltatások fejlesztése. A hetvenes évek folyamán a felgyorsult urbanizációval majdnem lépést tartva nőtt a lakásépítés, a hirtelen felduzzadt városokban azonban állandóan számolni kellett

víz- és áramkimaradásokkal, egyenetlen árukínálattal. A nyolcvanas évek elején bevezetett korlátozások csak súlyosbították a helyzetet. Az 1982 óta érvényes takarékosági rendszabályokat tartalmazó költségvetésekből kimutatható a kultúrára, oktatásra, kiskereskedelemre, közlekedésre fordított kiadások erőteljes (20–50 százalékos) csökkentése.

Romániában európai színvonalon áll az egy lakosra jutó élelmiszertermelés, a lakosság mégis gyenge színvonalon táplálkozik és jegyre kapja az alapvető élelmiszereket. Az ország két autógyára jelentős arányban hazai piacra termel, de időről időre korlátozzák a személygépkocsik használatát. Hatalmas, összkomfortos lakásokkal ellátott lakótelepek épültek, de a lakásoktól megvonják a fűtést és a vizet. Óriási traktorgyár ontja termékeit, kelet-európai viszonylatban jó a traktorellátottság, mégis a kézi munkát és a fogatok használatát szorgalmazzák a mezőgazdaságban. A termelőszektor eredményei és a lakosság hasznélvezete a nyolcvanas években hihetetlenül eltávolodott egymástól. Az ország harminc év gyorsított modernizáció után „demodernizációs” folyamaton megy keresztül.

A korszak születése

1965-ben a párt előző vezetője, Gheorghiu-Dej halála után Nicolae Ceaușescut választották meg első titkárrá. A hivatalos román párttörténet álláspontja szerint a vezetőválasztással fejeződött be a „szocializmus alapjainak lerakása”, a „Ceaușescu-korszakban” pedig megindult a „szocializmus sokoldalú fejlesztése”. Az új pártvezető a PB többi tagjánál jóval fiatalabb volt, de több évtizedes pártkarrier állt már mögötte. Politikai hatalmának konszolidálásaként 1965 és 1974 között saját embereit állította a vezető posztokra. Az utóbbi időponttól számítható a

politikai és ideológiai rendszer már kimondottan Ceaușescu jellemző változása.

A Ceaușescu-rendszer végkifejlete erőteljesen kötődött a sztálinizmus hagyományos vonalához. A hagyományos ideológiai alappillérek mellett legitimáló eszközként használta a nemzeti identitást, nemzeti szuverenitását a Szovjetunió kelet-európai érdekeivel szemben határozta meg. A hatvanas évek elején a román vezetést éppen az fordította szembe a Szovjetunióval, hogy ragaszkodott a sztálinizmushoz, gazdasági téren pedig az önálló nehézipari bázis megteremtéséhez. Ezt a folyamatot ugyanakkor éppen a Szovjetunió lényegesen toleránsabb blokkpolitikája tette lehetővé, valamint az, hogy a kínai–szovjet szakítás árnyékában zajlott le.

A gazdaságpolitikában 1965 nem tekinthető korszakhatárnak. 1959 és 1977 között a nemzeti jövedelem 7–10 százalékkal növekedett, s a beruházások, a külkereskedelem és a mezőgazdasági termelés ciklikusan lendült fel és torpant meg. A külgazdasági stratégia a hatvanas években igyekezett távolodni a KGST-től és felváltani fejlett tőkés kapcsolatokkal. A hetvenes évektől tapasztalható azután új irány, átrendeződés a fejlődő országok javára. (4. táblázat)

4. táblázat

A román külkereskedelem relációs szerkezete (%)

	1960	1965	1970	1975	1980	1985
KGST	66,8	60,4	49,0	37,8	33,7	39,8
egyéb szocialista ország	6,2	4,5	6,8	6,9	6,8	3,8
fejlett tőkés országok	22,1	28,9	35,6	38,1	32,8	33,2
fejlődő országok	4,6	6,0	8,2	15,8	25,2	23,1

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. (országadatokból összesítve)

1965-re az államosítás és az 1958–61-es tsz-esítés után a tulajdonviszonyok átalakítása lekerült a napirendről. A többi kelet-európai országhoz képest csak az iparosítás mutatott lemaradást. A vas- és acélipar, valamint az energiatermelés kiépítése ugyanis nem az ötvenes évek elején zajlott le, hanem a kínai „nagy ugrással” és hruscsovi „utolérni és túlszárnyalni” koncepcióval esett egybe. Részben az igen alacsony kiindulási színvonal miatt húzó-dott el az alapvető iskolai, egészségügyi és közlekedési hálózat, valamint a villamosenergia-rendszer kiépítése.

Az 1960–65-ös hatéves terv nagyszabású iparosítási céljaihoz Románia már 1959-ben nyugati szállítókat és hitellezőket keresett. A Szovjetunió – a nemzetek feletti tervezés koncepciója jegyében² – nem kívánta meghitelezni az új Galați-i acélmű berendezéseinek szállítását, mivel szerinte Romániának a vegyiparra és a mezőgazdasághoz kapcsolódó tevékenységekre kellett volna koncentrálnia. A komparatív előnyök ilyen értelmezésével szemben Románia a nemzeti nehézipar erősítését szorgalmazta, és nyugati szállítókhöz fordult. A dolog odáig fajult, hogy 1964 áprilisában a Román Munkáspárt nyilatkozatban szögezte le³ jogát a nemzeti iparosítás folytatására, valamint nemzeti önrendelkezésének és szuverenitásának sérthetlenségét.

Kőolajszármazékokért, faipari termékekért és mezőgazdasági cikkekért Románia nyugati gépeket is vásárolhatott. A KGST-import egyre inkább visszaszorult arra a szintre, amit iparcikkokkal lehetett ellentételezni. A hatvanas évek első felében a tőkés import a KGST-országok közül a román gépi beruházásokban érte el a legmagasabb arányt, miközben a feldolgozatlan termékek éppen Románia tőkés exportjában játszották a legnagyobb szerepet. A következő évtizedben a hazai feldolgozóipar kiépülése nyomán mind nehezebb volt új exporttermékeket találni.

Az 1960–65-ös hatéves terv idején a többi KGST-országhoz képest hosszabb ideig tartották fenn a viszonylag magas növekedési ütemet. 1965-re a ciklus leszálló ágba ért, így a Ceaușescu-korszak az egyensúlyra törekvés je-

gyében indult. Az új ötéves terv visszafogott előirányzatait 1966-ban felemelték, majd 1967–68-ban látványosan elszaladtak a beruházások. A hetvenes évek elejének kiegyensúlyozási, majd tervfeszítési ciklusai során a fontolva haladás hívei politikai vereséget szenvedtek és az 1972-es pártkonferencián egyértelműen felülkerekedett a gyorsított iparosítás programja. A politikai döntéshozás rendszeréből így kiiktatózott a stabilizációs képesség.

Gazdasági folyamatok a hatvanas évek második felében

A hatvanas évek második felében elért átlagosan 7,7 százalékos évi nemzeti jövedelemnövekedés az előző öt évinél valamivel lassabb volt, de Kelet-Európában Bulgária után a leggyorsabb. A mintegy 12 százalékos ipari termelésnövekedés nem sokkal maradt el az előző öt évitől, a gazdaság teljesítményét az élelmiszeripar rossz mezőgazdasági eredményekből következő lassúsága fogta vissza. A beruházások növekedése, az ipari termelés bővülése szempontjából 1967 és 1968 volt a két legerőteljesebb év, a nemzeti jövedelem a mezőgazdaság hatása miatt mégis 1965-ben és 1966-ban nőtt a legdinamikusabban.

A beruházási politikában nyomon követhető az ipar fokozatos előtérbe kerülése. Az ágazat részaránya az 1966–75-ös évtizedben végig 50 százalék körül volt. A korábbiakhoz képest némileg nőtt a B szektor és csökkent a bányászat és kohászat, valamint a faipar részaránya. Változatlan súlyt képviselt és kelet-európai összehasonlításban továbbra is igen gyors ütemben épült ki a vegyipar. Új prioritásként lépett be a gépipar. A beruházási politika egyrészt az ország nemzetközileg is versenyképes ágazatait – a vegyipart, a könnyűipart – emelte ki, másrészt törekedett a gépipart helyettesítésére. A tőkeintenzív ágazatok változatlanul igen nagy túlsúlyban voltak a munkaerőintenzívekkel szemben, így a foglalkozási át-

rétegződés nem gyorsult fel annyira, mint Bulgáriában vagy Magyarországon.

Az exportban a nyertermékeket igyekeztek feldolgozott termékekkel felváltani. Ekkor került előtérbe a bútorgyártás, a kőolajexport helyett a vegyipari cikkek, a bőr és gyapjú, valamint a gabona és élőállat-export helyett a hús, a szövet és cipő-export.

A fejlesztések ekkor még főként importált gépekre és berendezésekre⁴ támaszkodtak. A gépimport 1966-ban 18,5 1967-ben 51,8 százalékkal nőtt, majd az évtized végéig változatlan szinten maradt. A kiugró növekedést eredményező tőkés import részaránya az időszak elején és végén 40 százalék alatt volt, de 1967-ben közel 59 százalék.

Az egyik kiemelt ágazat, a vegyipar részére 1959 és 1970 között összesen 477 millió dollár értékben importáltak berendezéseket, ebből 405 millióért tőkés országokból. Románia a KGST legnagyobb vegyipari-gép importálója volt és ennek eredményeként tíz év alatt a második legnagyobb vegyicikk exportáló lett. A többi kelet-európai országban a vegyipari termelés növekedése ellenére romlott a nettó importőri pozíció, Romániában viszont az ágazat külkereskedelme egyensúlyban volt. Ebben közrejátszott az is, hogy miközben többszörösére bővült a nitrógénműtrágya exportja, változatlanul igen alacsony szinten maradt a belső felhasználás. A csak importból beszerezhető kálium és foszforműtrágyákból pedig még nagyobb volt a belföldi hiány.

Az egyszeri gépipari behozatal az adott struktúrában hosszú távon növelte az anyagimportot. A gazdaság növekvő anyag- és energiaigényessége az extenzív és pazarló fejlődés, a nem-piaci gazdaság következménye volt. A román gazdaság nem integrálódott szervesen a világgazdaságba, kapcsolatait csak eszköznek használta autark céljai eléréséhez. Ennek eredményeként a külkereskedelem mindinkább anyagbeszerzővé vált és egyre nehezebb lett kitermelni a szükséges ellentételeket.

A hatvanas évek második felében a román külkereskedelmi forgalom 45–49 százaléka zajlott KGST országokkal. A zuhanásszerűen visszaesett forgalom mellett a sza-

kosítási megállapodásoktól való távolmaradás is jelezte, hogy a román vezetés a partnerállamoktól eltérően ítéli meg a KGST jelentőségét. Elsősorban exportcélú kapcsolatokat tartottak fenn, nem kapcsolódtak be a szovjet kőolaj Kelet-Európába juttatását célzó közös programokba.

A megnövekedett tőkés importot hitellel finanszírozták. A hatvanas évek közepén még csak kb. évi 100 millió dollár volt a kereskedelmi deficit, de 1967–70 között már 300 millió. Az adósságállomány 1967-ben meghaladta a 700 millió dollárt, ez a következő három évben megduplázódott.⁵ A hitel 1967-ig jórészt gépimportot finanszírozott, ettől kezdve kb. egyforma arányban gépek és nyersanyagok behozatalát. Románia tehát nemcsak nyugati kapcsolatok fejlesztésében előzte meg a többi szocialista országot, az adósságmenedzselés problémáit is korán megismerte.

Románia hitelképessége, nemzetközi megítélése ekkor igen jó volt. Eltávolodtak a Szovjetuniótól, minden más környező országnál hamarabb felvették a diplomáciai kapcsolatot az NSZK-val, az 1967-es háború után is fenntartották a jó viszonyt Izraellel, elítélték az 1968-as csehszlovákiai intervenciót – mindez elismerést hozott Romániának. A hetvenes évek elején csatlakozott a GATT-hoz, az IMF-hez és a Világbankhoz, tovább tágult tehát az ország nemzetközi mozgásterét. A Nyugat annak ellenére előnyöket nyújtott, hogy a belpolitikai viszonyok távolról sem a neki tetsző irányban alakultak és Románia nem volt hajlandó teljesíteni adatszolgáltatási kötelezettségeit sem. Külpolitikai irányvonala a nyolcvanas évek közepéig kivételezett helyzetet biztosított Románia számára, noha különállása egyre formálisabb lett.

1967-ben a kelet-európai országok közül utolsóként Romániában fogalmazódtak meg a decentralizálást célzó tervek.⁶ Csökkentették a tervmutatók számát, módosították a bérrendszert, némileg könnyítették a terven felüli nyereség felhasználását. 1969-ben iparközpontok létrehozásáról határoztak, de ezek a hetvenes évek elején már nem önálló üzletpolitikát folytató egységként, hanem adminisztratív középírányító szervként jöttek létre. Romániá-

ban kísérletet sem tettek a közvetett irányításra, a piaci kategóriák szerepének növelésére. Amikor 1972-ben újra napirendre került a gazdasági növekedés felpörgetése, már a sztálini irányítási modell tiszta formája érvényesült. Az adminisztratív redisztribúció alkalmas volt a gazdaság kényszermegtakarításának és felhalmozásának fokozására, miközben állandó kísérőjelenség maradt a pazarlás, alacsony versenyképesség és áruhiány.

Hetvenes évek – újabb növekedésgyorsítás

A hatvanas évek végén az adóssághozjárás problémák, a stagnáló mezőgazdasági termelés, az egyre nagyobb nyersanyagszámla egyes vezetők szemében megkérdőjelezték a gyors, extenzív iparosítás célszerűségét. Maurer miniszterelnök és a tervhivatal elnöke, Berghianu, egy megfontoltabb növekedés és a külső hatásokra szorosabban figyelő irányzat híveinek mutatkoztak.⁷ Ceaușescu és köre viszont a további iparfejlesztést tartotta elsődlegesnek, és az 1972. júliusi országos pártkonferencián politikai vereséget mért ellenfeleire.

A győztes irányzatnak néhány évre sikerült megalapoznia sikerét. A mezőgazdaságban termelésfellendítő, ösztönző intézkedések születtek. A külgazdasági politikában a nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás mellett a „fejlődő ország”-koncepció is tágitotta a mozgásteret. Románia ugyanis, hivatkozva nemzetközi viszonylatban alacsony gazdasági teljesítményére, a mezőgazdaság magas arányára a termelésben, fejlődő ország státust követelt, amit meg is kapott a Közös Piacból, az azzal járó preferenciákkal együtt. Diplomáciában és külgazdaságban egyaránt nyitottak a fejlődő országok, különösen a Közel-Kelet felé. Ennek célja a növekvő nyersanyag-igény kielégítése és a gépipari export piacának biztosítása volt. Ez a politika bizonyos sikerekkel járt. A hetvenes években olajipari berendezések, traktorok, fogyasztási cikkek,

egy-egy gyárberendezések és élelmiszerek ellentételezték az egyre jobban felfutó olajimportot.

A növekvő konvertibilis külkereskedelmi forgalom, és az 1969–1971-es beruházás-visszafogási időszak stabilizálta az ország fizetési helyzetét, amit a vezetés a gazdasági növekedés, ezzel együtt az import felfuttatására használt ki. A hetvenes évek első felére érvényes ötéves terv növekedési és beruházási előirányzatait egyharmadával megemelték.

Az 1972. évi pártkonferencia⁸ határozott az előző évben elfogadott terv négy és fél év alatti teljesítéséről, minden téren ugrásszerű előrelépést, az ország valamennyi körzetének iparosítását tűzte ki célul. (5. táblázat).

5. táblázat

*Az 1971–1975-ös ötéves terv előirányzatai és teljesítése
(Évi növekedés %-ban)*

	1969. aug.	1970. nov.	1971. okt.	1972. júl.	Tény
Nemzeti jövedelem	7,7–8,5	10,0–11,0	11,0–12,7	12,5–14,5	11,3
Beruházás	10,0	11,8	12,0	13,0	11,3

Forrás: *RKP X. kongresszusa, 1969, tervtörvény, Scínteia* különböző számai

A beruházások 1974–75-ben jutottak a csúcsra, amihez a tőkés gépimport, valamint az olajár-robbanás deficitet növelő hatása kapcsolódott. A román autark iparosítási törekvések új szintre jutottak, az alapanyag-ipar kiépítése után a további iparosítás hazai gépbázisának megteremtésére vállalkoztak. A petrolkémiaiban a közel-keleti kapcsolatokat próbálták kamatoztatni finomítványok nyugati exportján keresztül. A hetvenes években zajlott legintenzívebben a mezőgazdasági munkaerő iparba vándorlása. Felgyorsult a lakásépítés, az ország korábban mezőgazdasági vidékein is megindult a városiasodás.

Fokozódó feszültségek

Az 1976–80-as ötéves terv még az évtized elején kezdeti iparosítási periódusba illeszkedik. A magas növekedési ütemek hullámzása mellett, azok belső tartama alapján Bauer ciklusokat tud kimutatni.⁹ Az egész évtized a tűzoltás jegyében telt: az egyik területet sikerült viszonylagos egyensúlyba hozni egy másik feszültségének fokozása árán. A hetvenes évek végén azonban a feszültségek minden téren kiéleződtek, amit nem lehetett időszakos hangsúlyváltással és fékezéssel korrigálni. Ehhez járul kedvezőtlen világpiazi hatások is.

1976-ban az előző két évhez képest lassult a beruházások növekedése, a megelőző évek 13–15 százalékaival szemben csak 8,5 százalékot ért el. Főleg a gépberuházásokat fogták vissza. Az építési és az építőipari beruházások kiugróan magas növekedési értéke ugyanakkor a beruházási elkötelezettség fokozódásáról tanúskodott. Arról volt szó, hogy az 1973-as kőolaj-árrobbanással egy időben felemelt gépipport által okozott külgazdasági egyensúly-hiányt az utóbbi visszafogásával korrigálták. A nettó gépipport értéke két év alatt kevesebb, mint felére csökkent (1976-ban 1795 millió deviza-lei), ugyanebben az időben a kőolajimport megduplázódott. A fűtőanyagok és ásványi nyersanyagok részaránya az importban 41 százalékos rekordot ért el. Jelentősen nőtt viszont a fogyasztási cikkek exporttöbblete. Mindezek hatására a tőkés külkereskedelmi mérleg közel egyensúlyba került, miközben a gazdaság egyéb feszültségei nem csökkentek.¹⁰

1976-ban a kedvező időjárás, a korábbiakhoz képest megjavult gép- és műtrágya-ellátás, a felemelt takarmánynormák és felvásárlási árak kiemelkedő mezőgazdasági eredményt hoztak. Ennek köszönhetően, az ipar B szektorának növekedési üteme – az évtized folyamán először – megelőzte az A szektorét és a nemzeti jövedelem növekedése meghaladta az előző és a következő évit egyaránt. További kedvező hatás volt, hogy 1977-ben számottevően emelheték az élelmiszerek exportját és a

gyengébb termés ellenére is növelhették az állatállományt.

Az 1976-ban elért viszonylagos külkereskedelmi egyensúlyt arra használták fel, hogy a következő évben megnöveljék a gépimportot, és ennek segítségével befejezzenek számos korábbra tervezett beruházást. Így sikerült 12,6 százalékkal növelni a bruttó ipari termelést. Ezt a gépberuházási politikát 1978-ban is folytatták, amikor azonban már nem volt olyan kedvező a külkereskedelmi mérleg helyzete. Az új beruházások üzembehelyezése megnövelte az ipar nyersanyagigényét és a gyengébb termést követően a mezőgazdaság aktívuma is csökkent. 1979-ben a külkereskedelmi passzívum meghaladta az 5 milliárd leit, azaz az export 10 százalékát. A passzívum nagy része a tőkés országokkal szemben jelentkezett. 1978-ban 787 millió, 1979-ben 1079 millió dollár volt.¹¹ A román vezetés most nem fékezett időben, sőt még növelték is a beruházási erőfeszítéseket. A megkezdett beruházások 1978-ban meghaladták az ország pénzügyi és építőipari kapacitását. A befejezetlen beruházások állománya felduzzadt. 1979–80-ban a beruházási volumen növekedése 3–4 százalékos szintre csökkent, ami az ötvenes évek óta nem fordult elő. Az éves tervekben ennél sokkal kisebb fékezés szerepelt, a finanszírozási nehézségek vezettek erre az eredményre.

Térjünk azonban vissza az 1977. évhez, amikor a beruházások meggyorsításáról, az ötéves népgazdasági terv felemeléséről határoztak. Az 1974 novemberi pártkongresszus, majd az ötéves tervtörvény, végül az 1977 decemberi pártkonferencia, egyre nagyobb növekedési ütemeket irányoztak elő, mindig a pillanatnyi gazdasági helyzetnek megfelelően. Fontos hangsúlyozni, hogy mindig az adott év teljesítménye befolyásolta a döntéseket. Az 1976 júliusában jóváhagyott tervtörvény például a beruházásoknak nem 10,5–11,4 százalékos, hanem csak 10,3 százalékos évi növekedését irányozta elő, az éppen érvényes visszafogás jegyében. Lehetségesnek tartotta ellenben a nemzeti jövedelemnek 9–10 százalékot meghaladó növekedését. Az 1977. végi gyorsítás az éves beruházásokat

12,8 százalékra tervezte, ehhez képest a nemzeti jövedelem növekedési ütemének 11 százalékra emelése már nem is olyan nagy ugrás. A beruházási volumen növelése azáltal tűnt lehetségesnek, hogy a meglévő beruházási programok költségelőirányzatát, olcsóbb építési eljárások felhasználására számítva, csökkentették. Mint láttuk, az építési tevékenység elszaladása az egy évvel korábbi importcsökkentő, építőipart fejlesztő politika eredménye volt. Utóbb a másik végletbe irányították a gazdaságot. 1978-ban már a gépipar maradt le a szállítással és ezért nem sikerült időben üzembe helyezni az új kapacitásokat, a befejezetlen beruházások aránya 40 százalékkal nőtt, többek között éppen a gépiparban.

Az ötéves terv felemelésének évében két olyan esemény is történt, ami óvatosságra inthetett volna. A március 4-i földrengés számottevő károkat okozott emberéletben, épületben és berendezésekben egyaránt. A pótlólagos importszükségletet, az elmaradt exportot és az idegenforgalmi bevétel kiesését összesen 630 millió dollárra teszik, ami az 1977–78-as külkereskedelmi deficit közel 90 százaléka.¹² Nem ismert a földrengés hatása a kőolajbányászat geológiai feltételeire. A kitermelt olaj mennyisége minden esetre ettől az időponttól kezdve számottevően csökkent, bár az energetikai terv legalábbis szinten tartással számolt. A másik figyelmeztető esemény a Zsilvölgyi bányászok megmozdulása volt, ami arra utalt, hogy a belső ellátásra nagyobb gondot kell fordítani. Bár a bányavidék helyzetét javították, a következő években is folyamatosan romlott a helyzet.¹³

Az ipar részesedése a beruházásokból 1976 és 1978 között évi 46 százalékról 50 százalékra nőtt. A mezőgazdaság részarányát szinten tartották. A termelőszektor részesedése összességében is nőtt, főleg a kereskedelmi, kulturális és egészségügyi beruházások terhére, amelyek utóbb abszolút értékben is csökkentek. (6. táblázat)

Az iparon belül felemelték a gépgyártás, a vegyipar és az energiatermelés beruházási kereteit. A gépgyártás gyorsított növekedését a hazai iparosítás általános igényeivel indokolták. A tervteljesítéseket tanulmányozva kitű-

6. táblázat

A beruházások és az üzembehelyezett állóalapot megoszlása népgazdasági ágak szerint, 1976–1980-ban 1977. évi áron és 1981–1985-ben folyó áron

	Beruházások				Üzembehelyezett állóalapot			
	1976–80		1981–85		1976–80		1981–85	
	md. lei	%	md. lei	%	md. lei	%	md. lei	%
Összesen	931,9	100,0	1146,1	100,0	768,0	100,0	1062,1	100,0
Ipar	458,6	49,2	567,9	49,6	347,5	45,2	498,5	46,9
Építőipar	55,1	5,9	44,6	3,9	52,9	6,9	45,2	4,2
Mg. + erdő	128,5	13,8	189,6	16,5	110,3	14,4	174,7	16,4
Száll + hírk.	99,1	10,6	129,4	11,3	85,0	11,1	126,2	11,8
Ker.	25,9	2,8	26,1	2,3	23,6	3,1	27,5	2,6
Kommunál.	218,2	13,8	164,3	14,3	115,2	15,0	158,1	14,9
Egyéb	50,6	5,4	36,7	3,2	28,9	3,8	41,0	3,8

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986

nik, hogy a termelési eszközök gyártása a terveknek megfelelően növekedett, a mezőgazdasági gépek és a szállítóeszközök termelése viszont lemaradt, ami hozzájárult a felhasználó szektorokban kialakuló feszültségekhez. Ugyanakkor még a feszített termelőeszközgyártás is messze elmaradt a beruházások által támasztott igényektől.

Problémák mutatkoztak az energia és fűtőanyagellátásban is. 1979-ben fogyasztáskorlátozó intézkedésekre is sor került, annak ellenére, hogy számottevően csökkent a gazdaság, ezen belül az ipar energiaigényessége, 1975 és 1980 között 14, illetve 24 százalékkal. Ugyanakkor az egy lakosra számított energiafogyasztás 16 százalékkal nőtt, amivel Románia csak Magyarországot előzte meg az európai szocialista országok között. Az összes beruházás 25 százaléka energetikai beruházás volt, ez kevesebb, mint a megelőző tervidőszakban. Az energetikai fejlesztési terv inkább az iparág belső szerkezetének átalakítására irányult. A szénhidrogéneket fel akarták szabadítani a vegy-

ipar számára, az energiatermelést pedig fokozatosan lignit-bázisra próbálták helyezni. Egyedül a szén termelése volt növelhető. A lignit termelését évi 16 százalékkal akarták növelni, ebből 6 százalék, a villamosenergiáét 6 százalékkal, amiből 3 százalék lett. A hőerőművekben kevesebb szenet (1980: 32 százalék), és földgázt (1980: 51,4 százalék), ám egyre több kőolajszármazékot használtak fel. Halasztódott a vízierőművek munkábaállítása és az atomenergia-program megkezdése is.

A vaskohászat és a vegyipar részesedése az 1976–80-as időszak beruházásaiból egyaránt nőtt az előző ötéves tervhez viszonyítva, 11 illetve 15 százalékra. A kőolajfinomítói kapacitás 20 millió tonnáról 30 millió tonnára nőtt. A csökkenő belföldi olajtermelés és a növekvő finomítványfelhasználás mellett ez 1980-ban 9 millió tonna nettó importot jelentett az 1977. évi 2 millió tonnával szemben. Az acéltermelés 3,5 millió tonnával, 13 millió tonnára nőtt, amihez 16 millió tonna vasércet importáltak, 40 százalékát tőkés országokból. Nem csoda, hogy a külkereskedelmi mérleg 1979–80-as romlásában legnagyobb szerepe éppen az ásványi nyersanyagoknak és energiahordozóknak volt. Érdekes itt megkülönböztetni az 1978. és 1979. évet, amikor a kőolajszektor deficitje még csak 472, illetve 307 millió dollár volt. Más energiahordozók, ásványi nyersanyagok és fémek viszont 1979-ben 1 milliárd dollár tőkés deficitért voltak felelősek. 1980-ban már e deficit nagyobb része a kőolaj számláján keletkezett.

A román kőolajimport-politikát azzal szokták indokolni, hogy két fő szállítójától, Iraktól és Irántól a hetvenes években olajipari berendezésekért cserében, összességében kedvező feltételek mellett jutott olajhoz. A román statisztikai évkönyv azonban nem támasztja alá ezt a feltételezést. Románia külkereskedelmi forgalma az említett két országgal csak 1975-ig volt kiegyensúlyozott, utána egyre nőtt a deficit. Az importfedezeti arány Irakkal 1977–78-ban 8 százalék alatt volt, Iránnal 70–80 százalék körül. 1980-ban a megfelelő arányok 20, illetve 30 százalék. 1978-ban a román külkereskedelmi passzívum fele, 1980-ban pedig 78 százaléka ebből származott.

Ha kezdetben növelni akarták is a kőolajfinomítványok exportját, a hazai igények növekedése illuzórikussá tette ezeket a terveket. A belföldi kőolajtermék-felhasználás 1975 és 1980 között 20 millió tonnára, azaz 68 százalékkal emelkedett, ami lényegesen meghaladta az ipari termelés átlagos növekedési ütemét. A kőolajipar sem tekinthető tehát a román iparosítás exportorientált vállalkozásának. Az 1973-as olajár-emelkedés után és az 1979-es küszöbén ilyen szerkezetű fejlesztési politika a külgazdaság oldaláról megalapozatlan volt. Ráadásul a gazdasági növekedés választott üteméhez szükséges energiahordozó-mennyiséget még ilyen áron sem tudták biztosítani. Összegzőként elmondható, hogy a nettó importóri pozícióban lévő ágazatok gyorsabban fejlődtek, mint a nettó exportóri pozícióban levők, azaz az élelmiszeripar és a fogyasztási cikkek termelése. A román fejlesztési politika egyértelműen az ország komparatív előnyei ellen dolgozott.

A gyorsított iparosítás feszültségeket teremtett a munkaerőellátás terén is. Ez nem köthető egy néhány éves fejlődési ciklushoz, a gazdaságfejlesztés hatvanas évek közepe óta követett és a hetvenes években túlhajtott stratégiájából következett. 1975 és 1980 között az ipari létszám 570 ezer fővel nőtt, miközben a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma 800 ezerrel csökkent, részarányuk 1980-ra 30 százalék alá esett. Ez a környező országokhoz viszonyítva ugyan magas arány, de figyelembe kell venni, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak kétharmada nő volt, azok többsége is 40 éven felüli, szakképzetlen, tehát foglalkozásváltásra alkalmas népességtartalék alig maradt. Igyekeztek a képzést a gyorsított iparosítás szolgálatába állítani. Kiterjesztették a munka melletti tanulás lehetőségét, az általános műveltséget adó középiskolák jó részét ipari képesítést adókká alakították, növelték az általános iskolákban az ipari irányú gyakorlati oktatást. Ezzel legföljebb a mennyiségi munkaerőhiányt sikerült csökkenteni, minőségjavulást nem lehetett elérni.

A hetvenes évek végére kiéleződtek a fogyasztói piac feszültségei is. 1976–79-ben a megelőző éveknél lényege-

sen gyorsabban, a hivatalos statisztika szerint 30 százalékkal nőttek a reálbérek. A mezőgazdasági termelés 26 százalékkal, a fogyasztási cikkek gyártása 32 százalékkal gyarapodott. A mezőgazdasági termelés növekedése jórészt 1976-ban ment végbe, és a végső kibocsátás a bruttó termelésnél lassabban nőtt, a fogyasztási cikkek termelésének növekedését pedig meghaladta az exporté. Tehát a reálbérek lényegesen gyorsabban nőttek, mint a fogyasztási cikkek termelése. A beruházási expanzió idején például megnőtt a túlóra és az építőipari foglalkoztatás, új termékek viszont nem kerültek piacra. A kereskedelem rossz szervezése és fejletlen anyagi háttere pedig csak fokozta a helyi hiányokat.

A belső ellátás feszültségeit növelték a mezőgazdasági termelés belső gondjai. Ebben a szektorban is az iparhoz hasonló folyamatok zajlottak le. Az anyag- és állóalapigény gyorsan nőtt, ami takarmányimportot tett szükségessé és jelentős építőipari kapacitást kötött le. Szervezési és ösztönzési hiányosságok miatt a termelékenység nem nőtt kellőképpen. A feldolgozás magasabb fázisainak hiánya és a piaci igényekhez való alkalmazkodás elmulasztása csökkentették az élelmiszeripar versenyképességét, növekvő importszükségletei és csökkenő exporteredményei a külkereskedelmi szaldóra is kedvezőtlenül hatottak.

Összefoglalva a tárgyalt időszak folyamatait, arra a következtetésre juthatunk, hogy a román gazdasági válság nem egy specifikus okra hanem a feszültségek felhalmozódására vezethető vissza. A belgazdaságban jelentkező feszültségek 1980–81-ben terjedtek át a külgazdasági szférára és elvezettek az ország fizetéseképtelenségéhez.

A fizetéseképtelenség kialakulása

1980-ban drasztikusan romlott a román fizetési mérleg egyensúlya. A tőkés külkereskedelmi mérleg 1,6 milliárd dolláros hiányt mutatott. A gépek, berendezések és a

nem kőolaj nyersanyagok importját érezhetően ezért fogták vissza és erőteljesen emelték a gépek és a fogyasztási cikkek exportját, de csak enyhíteni tudták a hiányt. Mind erőteljesebben terhelte a fizetési mérleget a korábban felvett hitelek törlesztése és kamata. A kamatlábak nemzetközi emelkedése után, 1980-ban ez már 800 millió dollár kiadást jelentett az ország számára.¹⁴

Ebben az évben – nyugati források szerint – 2,6 milliárd dollárral gyarapodott Románia adósságállománya és megközelítette a 10 milliárd dollárt. Románia a hitelképesség megítélésére használt mutatók alapján még 1981-ben is jobb helyzetben volt, mint a kelet-európai országok többsége. Az adósságállomány konvertibilis exporthoz mért aránya 138 százalék volt, alacsonyabb, mint Lengyelországé, az NDK-é és Magyarországé. Az adósságszolgálatnak az ország dollárbevételeihez viszonyított aránya 30 százalékot ért el, ennél csak Csehszlovákia helyzete volt jobb.

Az 1981-es népgazdasági terv az export nagyarányú növelésével és az import szinten tartásával szerette volna egyensúlyba hozni a kereskedelmi mérleget. A tőkés országok recessziója azonban nem kedvezett ennek a tervnek, mivel csökkentették a Kelet-Európából származó importot. 1981 végéig Románia exportja az átlagnál jóval lassabban csökkent. A népgazdasági terv a beruházásokat csökkentette és sürgette a már megkezdettek szelektálását és gyors befejezését. Ezzel azonban csak az anyag- és energiaigény növekedését érték el.

Az 1980 végén hozott külkereskedelmi törvény a külkereskedelmi mérleg decentralizálásával, viszontvásárlások erőltetésével – tipikus adminisztratív és általában hatástalan – eszközökkel próbálta kikényszeríteni az egyensúlyt. A törekvések 1981 első felében kudarcot vallottak, az import – különösen a takarmányé, a nyersanyagoké, félkésztermékeké – gyorsabban nőtt, mint az export. Csak azért nem halmozódott fel még nagyobb passzívum, mert fokozódtak a likviditási problémák.

Elharapózott egy, a nemzetközi bankmorált erősen sértő gyakorlat. 1981 elején Románia egyre több fizetés-

sel került hátralékba, büntetőkamatot nem volt hajlandó fizetni, a rövidlejáratú kölcsönök is behajthatatlanná váltak.¹⁵ Ekkor jöttek rá a külföldi bankok, hogy alaptalanul bíztak Románia fizetőképességében. A gazdasági teljesítményre vonatkozó adatok szűkösségét és torzítását még a Világbank is elnézte, így a valóságosnál kedvezőbb kép terjedt el az országról. Ezt erősítette a politikai megítélés is. Hamarosan megingott azonban a politikai bizalom, mert az élelmiszerellátás nehézségeiből – Lengyelország analógiájára – a rendszer instabilitására következtettek.

1981 közepén a valutatartalékok erőteljesen lecsökkentek és aránytalanul magas volt a rövid lejáratú hitelek aránya, növekedett a fizetési hátralék.

A nehéz helyzetben Románia az IMF-hez fordult segítségért, amely össze is állított egy segélyprogramot. Ez három év alatt 1,265 milliárd dollár kölcsönt helyezett kilátásba a gazdaság stabilizálására és cserében néhány mechanizmus-elem módosítását, valamint a külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozását kérte.

Az ország valós helyzete alapján úgy tűnik, hogy az IMF túlbecsülte mind a fizetőképességet, mind a reformokra való eltökéltséget, mind a kereskedelmi bankok segítőkészségét. 1981 márciusa, Lengyelország átütemezési kérelmének bejelentése után a kelet-európai országok alig kaptak már hiteleket. Romániának 1981 januárja után augusztusban sikerült még arab bankoktól kölcsönt felvennie, azután semmit. Az IMF programban foglaltak végrehajtása érdekében még mintegy 1.300 millió dollár bankkölcsönt kellett volna felvenni és 2.700 milliót refinanszírozni, ebből 2.000 millió dollár körüli összeg rövidlejáratú hitel volt. Ez irreális elvárás volt, mint ahogy azt a Wharton Intézet már 1981 nyarán kimutatta.¹⁶

Nem csoda, hogy új hitelek hiányában Románia fizetési hátraléka 1981 novemberére 1,16 milliárd dollárra nőtt, aminek láttán az IMF felfüggesztette a készenléti hitel további részének folyósítását. Alapvető nehézségek támadtak tehát a létszükségletű import finanszírozásában is. Az élelmiszer és az energiahordozók hiánya korábban nem tapasztalt méreteket öltött. Az import 1981 harmadik ne-

gyedévében 25 százalékkal, a negyedik negyedévben további 20 százalékkal csökkent. Éves összesítésben a konvertibilis export 11 százalékkal nőtt, az import pedig 13 százalékkal csökkent. A külkereskedelmi mérleg egy év alatt 1,8 milliárd dollárral javult, 210 millió aktívumot mutatva, ami lényegesen nagyobb volt az IMF program által elvártnál.

Bár a nyugati bankok 1981 második felére várták, Románia csak 1982 elején kérte az átütemezést, de ezt csak egyes bankokkal közölte. Az átütemezési tárgyalásokat – látható indok nélkül – mintegy fél éven keresztül elhúzták, mialatt az ország csak készpénzfizetés ellenében juthatott importhoz, viszont befagyasztotta az összes követelés kifizetését. A román átütemezési feltételek rosszabbak voltak, mint Lengyelországié: a fennálló hátralék 5 százaléka helyett 20 százalékat kellett kifizetni, s négy helyett csak három év türelmi időt adtak. Az átütemezés aláírása után Románia hozzájuthatott az IMF készenléti hitel következő részéhez, de bankhitelhez – részben a Kelet-Európát általánosan sújtó hitelzárlat miatt – nem. Halogatások után, csak 1982-ben határozták el az IMF néhány javaslatának teljesítését: a fogyasztói árak emelését, az egységes valutaárfolyam bevezetését, a lei leértékelését. Ezt azonban olyan kényszerpályának tekintették, amiről a következő években a lehető leggyorsabban le kell térni.

A külgazdasági kapcsolatok nehézségeinek kezelését nem segítette a belpolitika újabb keményedése, így a kivándorlási törvény szigorítása 1982 decemberében, amit az 1983. évi átütemezés és az amerikai legnagyobb kedvezmény érdekében végül módosítani kényszerültek.

Az 1983-ban esedékes törlesztés-részeket már az év májusában átütemezték. Közben viszont olyan méretű kereskedelmi aktívumot sikerült produkálni, ami a továbbiakban elkerülhetővé tette az ilyen kényszerintézkedéseket.

Összefoglalva a történetet, a román fizetési krízis kialakulásának okait a következőképpen csoportosíthatjuk.

A hetvenes évek végének feszültségfelhalmozása következtében megnőtt az ország importfüggősége, de nem nőtt kellő mértékben az exportképessége.

A korlátlan hitelfelvételi politika 1979–81-ben a rövid lejáratú hitelállomány olyan felduzzadásához vezetett, aminek törlesztésére semmi esély nem volt.

A takarékosági politikát későn és habozva vezették be, még 1981 első felében is nőtt a külkereskedelmi deficit.

A külföldi bankokkal és az IMF-fel folytatott halogató, titkolódzó politika következtében a segítség későn és nem elegendő mértékben érkezett.

A gazdasági nehézségeket 1981 második felében áthárították a lakosságra, ami megingatta a bizalmat Románia politikai stabilitásában.

Fontos összevetést kínál, hogy a számos mutató alapján Romániánál kevésbé hitelképes Magyarországnak sikerült átütemezés nélkül átvészelnie az 1981–83-as éveket. Ezt valószínűleg a külföldi bankokkal való szorosabb együttműködésnek és az intenzív reform-propagandának köszönhetjük. Mindezzel együtt sem ismert pontosan, hogy a Nemzetközi Valutaalap miért hagyta cserben Romániát. Az 1981 júniusi segélyprogram minden esetre olyan keveset nyújtott, amivel nem lehetett megoldani a helyzetet. Valószínű, hogy az Egyesült Államok, amelynek érdeke volt Románia stabilitásának megőrzése, nem tudta megfelelő súllyal képviselni külpolitikai szempontjait és csatlakozásra hívni az európai kormányokat és magánbankokat.

Az 1981-es hitelválság idején sok jel mutatta, hogy a román vezetés szerkezeténél fogva alkalmatlan a gazdaságpolitikáját ért bírálat elfogadására. A hangsúlyt a nemzetközi pénzügyi kapcsolatoktól való függetlenedésre helyezték. A külgazdasági és külpolitikai mozgástér beszűkült. A gazdasági vezetésen belül bizalmi válság alakult ki, a restriktív gazdaságpolitika nem könnyen vált egyeduralkodóvá. Erre a személyi változások gyorsaságából lehet következtetni. 1981–82-ben három tervhivatali elnöke és három külkereskedelmi minisztere volt az or-

szagnak. Leváltották a mezőgazdasági és a bányászati minisztert is. Májusban bejelentették, hogy visszaéléseket fedeztek fel a külkereskedelmi minisztériumban és a személyi állomány mintegy harmadát kicserélték.¹⁸ A román pártlap részletesen foglalkozott a külkereskedelem feladataival, kiemelte a titoktartás jelentőségét, a kompenzációs ügyletek erőltetését.

Ettől kezdve szakosított termelőegységeket hoztak létre, amelyek kizárólag exportra termeltek és ezért bérpreferenciát, valamint kiemelt energia- és importellátást kaptak.

1982 folyamán fokozatosan nagyarányú külkereskedelmi dolláraktívum alakult ki. Az export fokozásának nehézségei vezethettek oda, hogy a konvertibilis importot 2,3 md dollárra, azaz mintegy 25 százalékkal (a mezőgazdasági termékekét pl. 60 százalékkal) csökkentették. Az aktívum 1,4, md dollár lett. 1983-ban további importcsökkentéssel 1,7 md dollár aktívumot értek el. 1984-ben a jó mezőgazdasági termés eredményeként növelni lehetett az exportot és némileg növelték az importot is. Az aktívum minden korábbit meghaladóan, 2,2 md dollárt ért el. Ebben az évben már lejárat előtt is törlesztettek adósságot. 1985-ben az előző évinél némileg kisebb aktívum (2,1, md dollár) alakult ki, viszont megnőtt az adósságszolgálati teher. Az ősz folyamán sikeresen szindikáltattak egy 150 millió dolláros bankhitelt, de az ország nem tért vissza a nemzetközi hitelpiacra. Így amikor az év végén az olajtermelő országoktól késve érkeztek a bevételek, majd a csernobili szerencsétlenség következtében 30–40 millió dollárnyi export kiesett, ismét romlott az ország fizetési fegyelme. Áthidaló kölcsönök felvétele helyett átütemeztek 880 millió dolláros, 1986-ban és 1987-ben esedékes tartozást, igaz az eredetnél jobb feltételek mellett.

Nyugati becslés szerint az 1986-os konvertibilis exportnak 60 százaléka volt kőolajtermék. A kőolaj árzuhanása következtében csökkent az ország importkiadása, de exportbevétele is, mégpedig az utóbbi gyorsabban. A kereskedelmi kapcsolatok szűkítése folytán az ország sebezhetősége nem csökkent, mert exportteljesítménye néhány

árérzékeny terméktől függött. A nemzetközi pénzügyi folyamatoktól való távolmaradása miatt Románia nem tudta drága hiteleit olcsóbbakkal kicserélni, mint ahogy azt például Magyarország 1985–86-ban megtette. Az import minimalizálása folytán a modern technika beáramlása erőteljesen lelassult.

A nyolcvanas évek első felében a OECD országokból származó gépipport évi 299 millió dollárt tett ki, ami kevesebb, mint harmada a hetvenes évek második felében elért 922 millió dollárnak. A külkereskedelmi forgalomban egyre nőtt a KGST-országok részaránya; 1986-ban az export mintegy 40 százaléka irányult a KGST-be, az importnak fele származott onnan.¹⁹ Elsősorban a szovjet kapcsolat jelentősége nőtt meg, hiszen ettől az évtől új olajszállítási egyezmény lépett érvénybe a két ország között. Az 1985-ös 1,5 millió tonna helyett a román olajimport egyharmadát, 6 millió tonnát vásárolhatták a Szovjetuniótól. Ez a fordulat lényegesen átrendezte az exportoldalt is. A korábban főleg a Közel-Keletre irányuló élelmiszer–olajfűró-berendezés exportot ettől kezdve a Szovjetunióba irányították.²⁰

A szocialista reláció tartós térnyerését a forgalmi adatoknál is jobban mutatja, hogy míg a nyugattal nem jött létre vegyesvállalat és kooperáció, a KGST szakosításban fokozták a részvételt, amitől évtizedeken keresztül igyekeztek magukat távol tartani. Mivel azonban a KGST belső állapota már nem tette lehetővé a kölcsönös forgalom fejlesztését, a megváltozott román álláspont inkább kerékkötője, mint előmozdítója lett a kibontakozásnak.

A nyolcvanas évek közepén Románia mindinkább elszigetelődött a nemzetközi fórumokon. Az Egyesült Államokkal kötött, a legnagyobb kedvezmény érvényesítését biztosító egyezményt az amerikai szándéknak elébe menve, 1988 tavaszán felmondták. Az EGK ismételten kritizálta Románia törekvését a kiegyenlítetlen kereskedelemre. Az emberi jogok megsértése, majd a „falurendezés” csak fokozta az ellenérzéseket. Ugyanakkor a román külkereskedelmi aktívum nem lett volna fenntartható a fő partnerek, az NSZK, az Egyesült Államok és Olaszország

hallgatólagos támogatása nélkül. Ezek az országok valószínűleg még mindig bíztak abban, hogy megőrizhető Románia viszonylagos függetlensége a Szovjetuniótól.

A nyolcvanas évek közepének gazdasága

1982-től a fizetőképesség fenntartása és az adósságállomány teljes leépítése minden más gazdasági tevékenység keretét megszabta. Mivel a bevezetett takarékosági programok ellen a lakosság alig tiltakozott, kialakulhatott az a rangsor, hogy minden, a belső felhasználást korlátozó intézkedés legkeményebben a lakosságot érinti, utána a belső felhasználásra termelő üzemeket. Az exportra szakosított üzemeket igyekeztek viszonylag jobb és egyenletesebb ellátásban részesíteni. A megszorító intézkedések bevezetése idején, 1981 közepétől 1983-ig a gazdasági növekedés üteme soha nem tapasztalt mértékben visszaesett, csökkent az export, a beruházás és a lakossági fogyasztás. 1984-től, az átrendeződött felhasználási normák alapján, megpróbálták újra felpörgetni a gazdaságot.

1981–1983-ban visszaesett a beruházások értéke, és 1985-re is csak az 1980. évi szintet állították helyre. A kiskereskedelmi forgalom 1982–1983-ban az 1981. évi szint alá süllyedt, 1984-ben viszonylag gyorsan nőtt. Mind a beruházások, mind a kiskereskedelmi forgalom volumene lényegesen lassabban nőtt, mint a megtermelt nemzeti jövedelemé.

A 7. táblázat tanúsága szerint 1984 óta viszonylag gyors a gazdasági növekedés és a mezőgazdaság teljesítménye szerint hullámzik. A növekedési ütemek nagysága valószínűleg túlbecsült, de a számok a változások tényleges irányát mutatják. Az adatok konzisztenciája nem ellenőrizhető, de annyi bizonyos, hogy sem az export, sem a beruházás, sem a lakossági fogyasztás növekedése nem mutatja, hogy a termelés növekménye hol került felhasználásra.

7. táblázat

A román gazdaság növekedése (éves ütem %-ban)

	1981 – terv	1985 tény	1986– 1990 terv	1981 tény	1982	1983	1984	1985	1986
Nemzeti jövedelem	7,1	4,4	9,9– 10,6	2,2	2,7	3,7	7,7	5,9	7,3
Ipari termelés	7,6	4,0	7,5– 8,3	2,6	1,1	4,7	6,7	4,9	7,7
Mezőgaz- dasági termelés*	4,5	2,0	6,1– 6,7	-0,9	7,5	-1,6	13,3	0,1	12,8
Beruházás*	5,2	1,3	36,	-7,1	-3,1	2,9	6,1	1,6	1,2
Kiskeresked. forgalom	4,8	1,7	1,8	4,2	-2,5	0,5	4,8	1,8	2,4
Külkeresked. forgalom	11,0	-0,9	8,8	1,2	-16,8	1,4	13,6	0,6	9,0

* ötéves terv és tény az előző öt év átlagához viszonyítva

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. és éves tervjelentés, 1986.

Az ipari termelésen nagyot lendített, hogy jelentős termelő kapacitások építése fejeződött be 1981–1982-ben. A hazai nyersanyagok arányának növelése, kényszerhelyettesítő megoldások, a munkaidőnek az anyag és energiaellátásnak megfelelő, rugalmas alakítása, valamint a KGST kapcsolatok jelentős bővítése (alapanyagimport, késztermékexport) útján próbálták kihasználni a termelő kapacitásokat, így valóban nöhetett a termelés. Más jelenségek csökkenthetik bizalmunkat a hivatalosan jelzett tendenciákban. A termelés egy része pl. eladhatatlan készletet szaporított, erre utal, hogy 1986-ban előírták a készletállomány leépítését. 165 új iparvállalat lépett be öt év alatt (az előző öt évben csak 21), így az üzemi kapcsolatok fokozott externizálódása folytán a végtermék-ki-bocsátás nőtt. 1981–83-ban az IMF fokozott adatszolgáltatásra kényszerítette Romániát, de később ez az enyhe külső kontroll is megszűnt. 1985-től az árstabilitás elve is fokozta a torzulásokat.

A „termelés a termelésért” bővületében jelentős erőket csoportosítottak át a termelés fenntartása és bővítése érdekében, de a lakosság szempontjából érzékelhető gazdasági növekedés egészen más képet mutat. A kényszerhelyettesítések folytán a termelés minősége valószínűleg számos ágazatban csökkent – nőtt a húskészítmények víztartalma, a pamutot műszállal váltották ki – az árak viszont ezt a változást nem tükrözték.

A vezetők egzisztenciálisan kötődtek a mennyiségi sikerekhez, tehát a termelési eredményeket a tervjelentések egész sorozata kozmetikázni igyekezett. Ha a lemaradás túl nagy, akkor menesztették az igazgatót, esetleg a megyei pártvezetést és a minisztert. (Az egyik legsúlyosabb esetben a Gorj megyei szénbányák vezetése meddőközettel egészítette ki termelését.)

Visszafogás, majd 1983 után exportcélú fellendülés jellemezte a kőolajipart. (8. táblázat) Ebben az évben másfél millió tonnával többet importáltak az előző évinél, viszont a belföldi fogyasztást további két millió tonnával csökkentették. Az olajfinomító-kapacitás kihasználása ezután folyamatosan javulhatott, de 1985-ben így is csak 80 százalék körüli lehetett. Ebben az évben az ország anyag-, energia- és importszükséglete gyorsabban nőtt, mint gazdasági teljesítménye és az export, ezért az energiaszektort katonai irányítás alá helyezték. A belső ellátás feszültségei is fokozódtak, ami újabb takarékosági hullámot váltott ki, tovább korlátozták az elektromos áram- és a fűtőanyag-fogyasztást és ritkították a közlekedést. Az ipar részaránya a villamosenergia-felhasználásból (eddig is a legmagasabb volt Európában) az 1982. évi 64,3 százalékról 1985-ben 65,7 százalékra nőtt. Közvilágításra 1980-ban még a villanyáram 0,3 százalékát, 1985-ben 0,1 százalékát; lakossági felhasználásra 7,2 százalék helyett 6,4 százalékot fordítottak. (Utóbbi a legalacsonyabb Európában.)

Egyedül a széntermelés növekedett, de csak a tervezett szint felét érte el. A villamos erőművek fűtőanyagának 1985-ben is több, mint felét a földgáz szolgáltatta, a szén részaránya öt év alatt 3 százalékkal, 23,3 százalékra

8. táblázat

A kőolajtermelés és -kereskedelem (millió tonna)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Kitermelés	11,5	11,7	11,7	11,6	11,5	10,7
Import	16,0	12,9	10,9	12,4	13,5	14,6
Finomítvány export	8,8	8,1	6,5	9,1	10,4	9,7
Belföldi fogyasztás	18,7	16,5	16,1	14,1	14,6	15,6

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1981–1986.

nőtt. A villamosenergia-termelést alig sikerült növelni, éppen azokban az években, amikor a gazdasági növekedést újra beindították. Mivel a termelési tervek nem álltak arányban a villamosenergia-forrással, a szigorú takarékosági intézkedések mellett is fennakadások keletkeztek.

A magas feldolgozottsági fokú vegyipari termékek kapacitásbővülése azonnal megjelent az export növekedésében. A gépipar termelése és exportja mutatja, hogy a világ- és belső piacon egyaránt szűkült a komplett beruházási javak piaca. Csak a bányaiipari berendezések termelése nőtt meg számottevően.

A technikaadaptációs nehézségek és a már eleve főleg belső szükségletet figyelembe vevő fejlesztés következtében nem sikerült növelni a gépipar konvertibilis exportját, ugyanakkor a KGST-vel kiegyenlített gépkereskedelmet folytattak.

Következtetések

1982-ben megfigyelhető volt bizonyos törekvés a gazdaság minden területén kiéleződött feszültségek csökkentésére. A takarékosági rendszabályok mellett elfogadták a

Nemzetközi Valutaalap néhány javaslatát, emelték a fogyasztói árakat, ösztönző árrendszert vezettek be a mezőgazdasági termelésben. Beruházási alapokat irányítottak át a gondokkal küzdő területekre. Az évtized közepére mindebből csak a túlhajtott takarékosági előírások maradtak meg. Ennek bázisán egy újabb feszített növekedési szakaszt kívántak beindítani.

A belső mechanizmus és a világpiac ellentmondására azzal reagáltak, hogy fokozták az autarkiát, az elzárkózást a külvilágtól. Az adósságállomány csökkentését egy olyan időszakban is erőltették, amikor már kedvező feltételek mellett lehetett volna azt refinanszírozni. Annak ellenére, hogy 1982 és 1986 között sikerült az adósságállományt a felére csökkenteni, a nemzetközi pénzpiacokon alig javult az ország megítélése.

A külvilágtól való gazdasági és politikai függetlenség megőrzése bizonyos társadalmi egységet alakított ki. 1983-ban az adósságválságot és a Nemzetközi Valutaalap stabilizációs ajánlásait a függetlenség elleni támadásnak fogták fel. Tervbe vették, hogy 1990-ig felszámolják az adósságokat, ami gazdaságilag irracionális volt és politikailag is csak igen szélsőséges érzelmekkel lehetett indokolni. Megfogalmaztak egy tíz százalékos gazdasági növekedést előíró öt éves tervet, ami a források adott bázisa mellett önmagában is irreális volt. A külső függetlenség és a gyors gazdasági növekedés egymással ütköző céljai közül az első lett irányadó, az utóbbi terén szerényebb és látszólagos eredményekkel is beérték.

A fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítása érdekében minden kelet-európai ország hozott megszorító intézkedéseket. E deflációs politika Romániában volt a legnagyobb mértékű.²¹ A kumulált nettó exporttöbblet 1982 és 1986 között egy évi teljes beruházási összeg 70 százalékaival volt egyenlő. Mivel a kezdeti beruházás-visszafogás által okozott kiesést az utóbbi években pótolták, az összes forráskivonást a fogyasztás szenvedte el.

A nyolcvanas évek második felében számos rendelettel kívánták még teljesebb állami ellenőrzés alá vonni a társadalom életét és a gazdaság működését. Erősödött a na-

turális tervmutatók részletezettsége, tervkötelezetté tették a háztáji gazdaságokat, korlátozták a szabadidőt, előírták a születendő gyermekek számát. Ezek valójában korábbi – időközben erejét veszített – rendelkezések szigorított megisméltései. A központi hatalom keményedése valójában gyengeségét bizonyítja.

A nyolcvanas évek román gazdaságpolitikája végül elérte célját, az adósságokat 1989-re teljes mértékben visszafizették. (1987 végén még 2,5 milliárd volt a nettó és 5 milliárd a bruttó állomány; tehát az évi aktívumtermelő képesség meghaladja a 2,5 milliárd dollárt.) Ezt a pillanatot a román gazdaság leromlott műszaki állapotban, a világ kereskedelmi, pénzügyi és technikai kapcsolataiból kivesve érte meg. Úgy látszott, hogy 1990 után megnő a vezetés mozgásteré, hiszen nem lesz szükség nagyarányú kereskedelmi aktívum kitermelésére. A hivatalos nézetekből logikusan az következett, hogy Románia adósból a neki szimpatikus harmadik világbeli államok felé hitelezővé vált volna. Ebben az esetben a belföldön rendelkezésre álló források növekedése kisebb lett volna, mint az 1989. évi aktívum, feltételezve, hogy új hitelt továbbra sem kívánnak felvenni.

A belföldön rendelkezésre álló jövedelemtöbblet elköltésekor számos cél versenyzett egymással 1989 folyamán. A vállalati vezetők azt sürgették, hogy a gazdaság növekedési ütemének felpörgetésére több anyag és energia maradjon belföldi felhasználásra (csökkenjen az export).

Lehetőség nyílt társadalom- és természetátalakító programok megvalósításának felgyorsítására. A csatorna-építés, a falurendezés és a Duna-delta átalakítása nagyobb ütemben folytatódhatott volna.

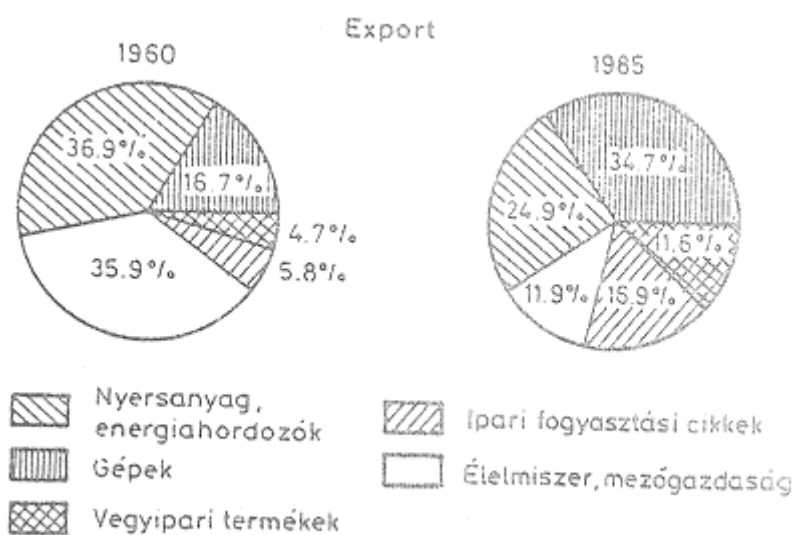
Elképzelhető lett volna a lakossági fogyasztás, elsősorban az energia- és élelmiszerellátás javítása. Nem kellett volna sok eszközt átcsoportosítani, hogy az emberek fellelegezzenek és legalább utólag ne tartsák hiábavalónak a nyolc szűk esztendőt. A vezetés számára rendszert stabilizáló tartalékot jelent a lakossági fogyasztás növelésének lehetősége. A Ceaușescu-vezetés ezzel a lehetőséggel

nem akart és nem is tudott élni. A rossz életkörülmények hozzátartoztak a rendszert fenntartó fizikai és pszichikai elnyomáshoz. Ha az egyéni választás lehetősége az összes politikai és gazdasági fronton egyszerre megnőtt volna, hatalom és társadalom szélsőséges viszonya rögtön felborul.

A negyedik fejlesztési irány az elmaradt modernizációt, struktúraváltást, a nemzetközi gazdasági, pénzügyi életbe való visszatérést tűzhetné volna zászlajára. Ez az egyetlen alternatíva, amely a rövidtávú talponmaradás helyett a hosszabb távú kibontakozást segíthetné elő.

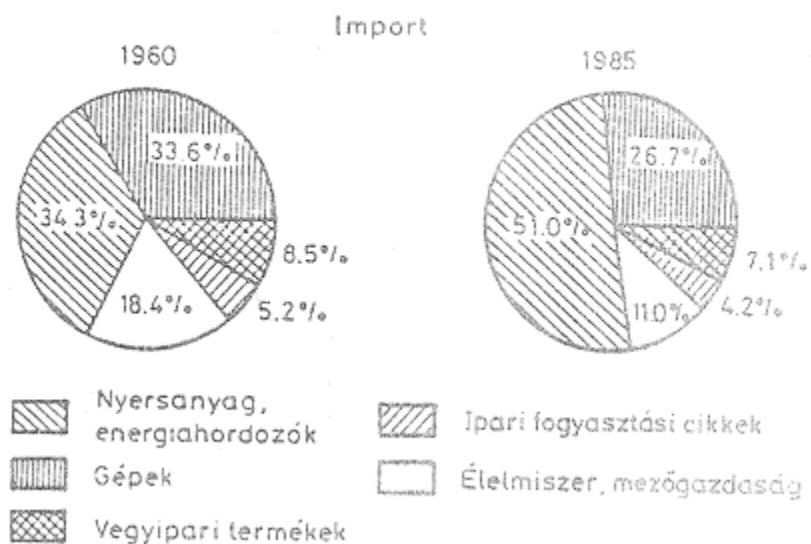
1 ábra

A román export áruszerkezete

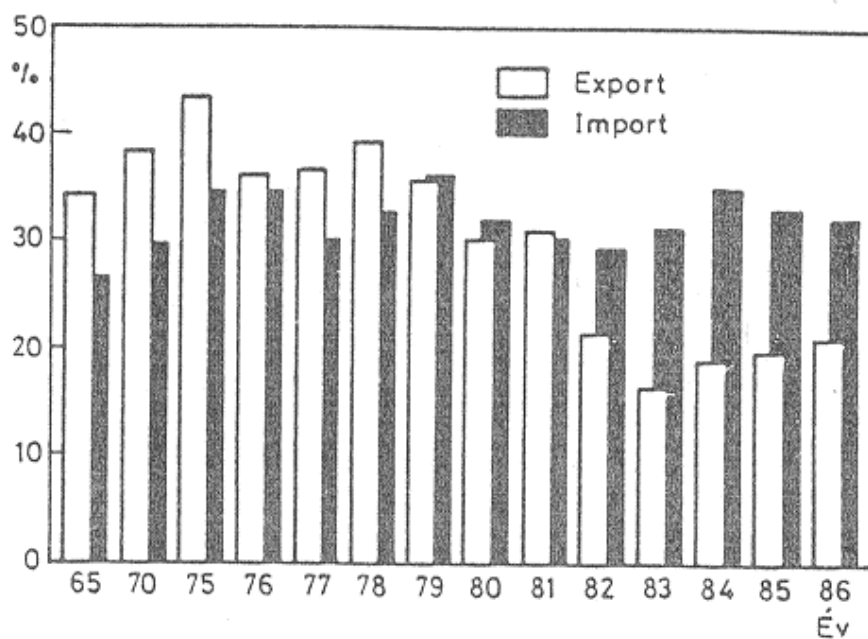
2 ábra

A román import áruszerkezete

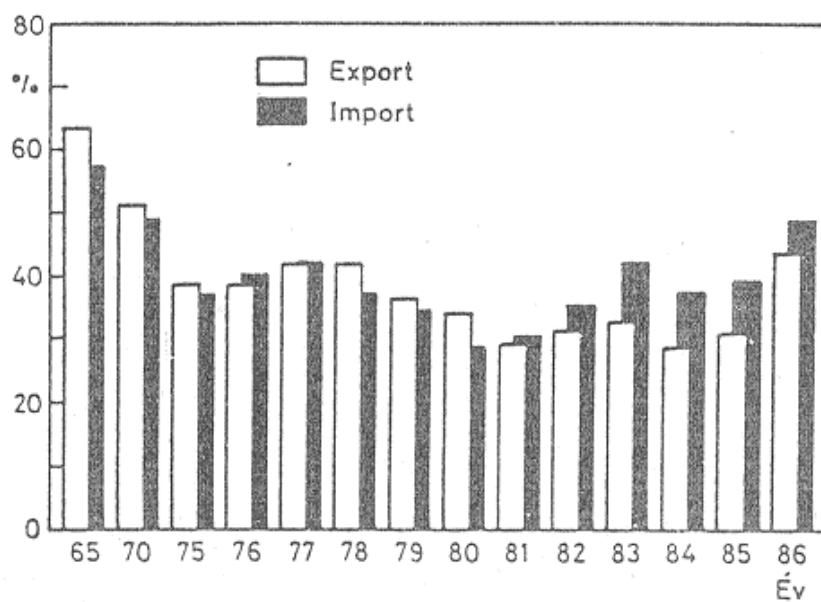
3. ábra

A fejlett tőkés országok részaránya Románia külkereskedelmében (%)

4. ábra

A KGST tagországok részaránya Románia külkereskedelmében (%)

5. ábra

*A fejlődő országok részaránya Románia
külkereskedelmében (%)*

